

Manlio SIMONETTI, *Origene esegeta e la sua tradizione, Letteratura cristiana antica NS 2, coll. dir. da C. Moreschini – E. Norelli, Brescia 2004, Editrice Morcelliana, ss. 475.*

Manlio Simonetti, profesor Università „Sapienza” oraz Instytutu Patrystycznego „Augustinianum” w Rzymie, jest jednym z najbardziej kompetentnych i zasłużonych współczesnych badaczy epoki patrystycznej. Co najmniej trzy jego książki – *La crisi ariana nel IV secolo* (Roma 1975), *Lettera e/o allegoria* (Roma 1985 – polski przekład T. Skibińskiego: *Między dosłownością a alegorią*, Kraków 2000) oraz opracowana wraz z E. Prinzivalli *Letteratura cristiana antica* (Roma 2003) – są już opracowaniami klasycznymi, stanowiącymi punkt odniesienia dla każdego poważnego patrologa. Od ponad 40 lat szczególnie przedmiotem zainteresowań Simonettiego jest egzegeza w środowisku aleksandryjskim, zwłaszcza w ujęciu ojca teologii wschodniej – Orygenesesa. Choć włoski uczyony nie poświęcił temu wielkiemu Aleksandryjczykowi oddzielnej książki, to obszerna ilość jego znaczących artykułów (28 pozycji z lat 1962-2002), rozproszonych w różnych periodykach naukowych i pracach zbiorowych, składa się na pokaźny tom, który szczęśliwie ukazał się w ciekawie zapowiadającej się serii *Letteratura cristiana antica. Nuova serie*, wydawanej w Brescii pod kierunkiem znanych włoskich historyków literatury wczesnochrześcijańskiej C. Moreschiniego i E. Norelliego¹. Recenzowana publikacja jest więc znakomitą prezentacją Orygenesowej hermeneutyki biblijnej oraz

¹ Pierwszy tom nowej serii, poprzedzający recenzowaną publikację to solidnie opracowany, od dawna oczekiwany, podręcznik patrystycznej myśli filozoficznej: C. Moreschini, *Storia della filosofia patristica*, Brescia 2004. W pierwotnej serii o tej samej nazwie ukazał się także pod redakcją C. Moreschiniego i E. Norelliego dwutomowy, bardzo szczegółowy, uwzględniający aktualny stan badań, podręcznik: *Storia della letteratura cristiana antica greca e latina* (Brescia 1995-96), uzupełniony również dwutomowym zbiorem wypisów źródłowych *Antologia della letteratura cristiana antica greca e latina* (Brescia 1999).

sposobów jej oddziaływania na ważniejszych autorów wczesnochrześcijańskiego Wschodu i Zachodu.

Książka została słusznie podzielona na trzy działy tematyczne, omawiające kolejno: fundamenty egzegezy Orygenesesa (metoda, język i forma interpretacji biblijnej Aleksandryczyka na tle egzegezy pierwszych wieków chrześcijaństwa), jego warsztat egzegetyczny (przedstawienie sposobu komentowania Biblii na przykładzie konkretnych tekstów Starego i Nowego Testamentu) oraz dzieje egzegezy orygeniańskiej i jej wpływ na patrystyczną interpretację Pisma Świętego u pisarzy greckich i łacińskich.

Pierwszy dział zawiera pięć artykułów, tworzących zbiór zasadniczych, nierzadko wydobytych drogą osobistych zmuśnych analiz źródłowych, informacji dotyczących metodologicznych i terminologicznych podstaw Orygenesowej egzegezy: miejsc Pisma Świętego w życiu i teologii Aleksandryczyka (*La sacra Scrittura*, s. 13-28), duchowego ukierunkowania jego egzegezy (*La mistica di Origene*, s. 29-50), rozumienia terminu „alegoria” we wczesnej epoce patrystycznej (*Considerazioni su allegoria e termini affini in alcuni scrittori greci*, s. 51-70), porównania gatunków literackich homilii i komentarza biblijnego u Orygenesesa i jemu współczesnych (*Omelle e commentari patristici*, s. 71-89) oraz wykorzystania Pisma Świętego w apologii *Contra Celsum* (*La sacra Scrittura nel „Contro Celso”*, s. 91-107).

Drugi zespół tematyczny obejmuje 13 monograficznych opracowań, będących egzemplifikacją omówionej w poprzednim dziale teorii egzegezy w odniesieniu do znanych tekstów biblijnych bądź nastrożających trudności interpretacyjne, bądź szczególnie chętnie komentowanych w pierwotnym Kościele. Simonetti daje drobiazgową analizę Orygenesowej interpretacji alegorycznej fragmentów biblijnych dotyczących m. in.: stworzenia człowieka (*Alcune osservazioni sull'interpretazione origeniana di Genesi 2, 7 e 3, 21*, s. 111-122), studni w starotestamentalnym Izraelu (*Isacco e i pozzi d'Israele*, s. 123-134; *Il pozzo di Giacobbe*, s. 225-237), kupczących w świątyni (*I mercanti nel tempio*, s. 147-156), ubogiej wdowy (*La povera vedova*, s. 157-163), poznania Ojca w Synu (*Credere e conoscere*, s. 165-168; *Conoscere Dio – conoscere il Padre* s. 169-172), przypowieści o przewrotnych pracownikach winnicy (*I vignaioli perfidi*, s. 173-184), sceny umycia nóg uczniom przez Jezusa (*La lavanda dei piedi*, s. 191-201), przywitania Jezusa przez Jana jak baranka przed chrztem w Jordanie (*Il Giordano e l'agnello*, s. 203-211), przypowieści o Królestwie Bożym (*Le parabole del Regno*, s. 213-224).

Trzecia część książki przedstawia zmienne losy spuścizny Orygenesesa podczas sporów związanych z jego osobą (*La controversia origeniana. Caratteri e significato*, s. 241-262) oraz wpływ jego interpretacji Pisma Świętego na patrystykę wschodnią (*L'Oriente dopo Origene*, s. 263-276), zwłaszcza na Ojców Kapadockich (*Origene dalla Cappadocia ai Cappadoci*, s. 299-312), Euzebiusza (*Eusebio e Origene. Per una storia dell'origenismo*, s. 313-322; *Esegesi e*

ideologia nel „*Commento a Isaia*” di Eusebio, s. 323-356), Dydyma Ślepego (*Lettera e allegoria nell'esegesi anticotestamentaria di Didimo*, s. 357-392; *Didymiana*, s. 393-412), a także na myśl egzegetyczno-teologiczną Zachodu (*Quelques considérations sur l'influence et la destinée de l'alexandrinisme en Occident*, s. 423-442), szczególnie na św. Augustyna (*Gli angeli e Origene nel „De civitate Dei”*, s. 413-422).

Wiele wniosków Simonettiego miało charakter odkrywczy i twórczy nie tylko w momencie pierwszej publikacji artykułów zawartych w omawianym tomie, ale zachowało walor aktualności do dzisiaj. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na takie osiągnięcia włoskiego badacza antyku chrześcijańskiego, jak: 1) zwrócenie uwagi, że obok podstawowego dwupoziomowego schematu hermeneutycznego, obejmującego sens literalny i alegoryczny, występuje u Aleksandryjczyka przekraczająca ten schemat wielość poziomów lektury tekstu biblijnego, zwłaszcza starotestamentalnego; 2) ukazanie zakorzenienia egzegezy Orygenesusa w duchowości i odwrotnie; 3) ustalenie znaczenia terminologii technicznej związanej z egzegezą wczesnopatrystyczną, szczególnie terminów „allegoria”, „typologia” (które niesłusznie sobie przeciwstawiano), a także „tropologia”, „anagoge” i „symbolon”; 4) wskazanie na obecność w dziełach egzegetycznych Aleksandryjczyka śladów jego kontrowersyjnych teorii o preegzystencji dusz i apokatastazie; 5) podkreślenie dwóch nurtów w recepcji myśli Orygenesusa u późniejszych autorów epoki patrystycznej: krytycznego przejmowania jedynie niektórych jego rozwiązań egzegetycznych bez nawiązywania do poglądów dyskusyjnych (Euzebiusz) oraz wiernego naśladowania nie tylko egzegezy, ale i najbardziej kontrowersyjnych rozwiązań doktrynalnych (Dydym Ślepy); 6) wydobywanie i usystematyzowanie wielu śladów myśli aleksandryjskiej w egzegezie oraz trynitologii i chrystologii patrystycznego Zachodu.

Omówiony w zarysie zbiór artykułów orygeniańskich Simonettiego nie jest, jak to niekiedy bywa w przypadku publikacji tego rodzaju, kolekcją tekstów różnej wartości, mających przede wszystkim powiększyć dorobek autora o jeszcze jedną pozycję. Mamy tu do czynienia z cyklem artykułów o bezdyskusyjnej wartości, stanowiących owoc wieloletnich badań i akademickich wykładów. Prace te oparły się próbie czasu, a jedyną ich wadą, niezawinioną przez Autora, było ich dotychczasowe rozproszenie po różnych niełatwo dostępnych publikacjach. Zebrane w jednym tomie tworzą swoisty podręcznik egzegezy Orygenesusa i oddają sprawiedliwość Simonettiemu jako jednemu z czołowych współczesnych orygenistów. Prezentowana książka powinna stać się lekturą obowiązkową nie tylko dla zainteresowanych spuścizną Aleksandryjczyka, ale dla wszystkich zajmujących się epoką patrystyczną. Co najmniej dwa powody jej przydatności można wydobyć ze wstępu Simonettiego. Pierwszy dotyczy wyjątkowego miejsca, jakie Orygenes zajmuje wśród autorów wczesnochrześcijańskich; Simonetti przywołuje opinię promotora swojego magiste-

rium, Ettore Paratore, który w 1947 r. udzielił mu jako początkującemu badaczowi cennej rady: „Nie można zaprzyjaźnić się głębiej z pisarzami chrześcijańskimi, działającymi w okresie od II do IV wieku bez solidnego zapoznania się z gnostykami i Orygenesem” (por. s. 7). Drugi powód, dla którego warto sięgnąć po książkę Simonettiego, wiąże się z kondycją dzisiejszej naukowej literatury patologicznej, szczególnie dotyczącej Orygenesia. Włoski uczony uważa, że przeżywamy obecnie swoistą „aetas Origeniana”, w której od Europy po Amerykę powstaje dużo, z pewnością za dużo (*certamente troppo*), prac o Orygenesie. W przekonaniu Simonettiego w tym „mare magnum” literatury orygenesowskiej pojawiają się tematy niepotrzebne bądź źle ujęte (s. 9). Aby takich „niekoniecznych” opracowań, nie tylko w odniesieniu do Adamantiosa, ale do pisarzy wczesnochrześcijańskich w ogólności, było jak najmniej, warto zapoznać się z omówioną książką.

Ks. Mariusz Szram – Lublin, KUL

Cristian BADILITA, *Métamorphoses de l'Antichrist chez les Pères de l'Église, Théologie Historique* 116, Paris 2005, Beauchesne, ss. 557.

Wydawnictwo Beauchesne, w sto szesnastym tomie serii *Teologia historyczna*, podjęło się druku dosyć pokaźnej książki wykładowcy greki starożytnej i literatury greckiej uniwersytetu w Timisoarze, w Rumunii – Cristiana Badility, która stanowi poprawioną wersję jego pracy doktorskiej, obronionej w 2002 r. w paryskiej Sorbonie. Nie jest to zresztą pierwsza pozycja twórcy, którego zainteresowania oscylują pomiędzy filozofią starożytną a dziejami wczesnego chrześcijaństwa.

Lekturę zaczynamy, pomijając stosowne w przypadku autora podziękowania, umieszczone zaraz na początku, od krótkiego słowa wprowadzającego (s. 3-9), w którym tenże ukazuje główne założenia podjęte na początku swej pracy. Przede wszystkim zakłada więc istnienie „mitu Antychrysta”, obecnego w myśli autorów chrześcijańskich i świadomości ludzkiej, korespondującego z mitami dotyczącymi dobra i zła, obecnymi w innych kulturach i religiach. Wyjaśnia również, że wołał przyjąć termin „mit”, oznaczający rzeczywistość dynamiczną, podlegającą ewolucji, także obecną w życiu człowieka współczesnego, niż „legenda”, odnoszący się głównie do zamkniętej historii. Z drugiej strony przywołuje istnienie rozróżnienia, trudnego do oddania w języku polskim, pomiędzy francuskimi terminami „Antichrist” i „Antéchrist”, powołując się na augustyjską wykładnię odpowiedników łacińskich, obecną w *Komentarzu do 1 Listu św. Jana* (3, 4), gdzie pierwszy termin znaczyłby kogoś, kto stoi w opozycji do Chrystusa, drugi zaś tego, który miałby przyjść przed Chrystusem. Choć znaczenie obu tych terminów pozostaje w ścisłej relacji, co zresztą